

תם עוונך: על ספר השירים של חוה פנחס-כהן 'מסע אחר עם עורב שחור ו-saint Clair, הוצאת קשב לשירה, ישראל תשע"ה

דברים לערב על ספר זה בקפה נוקטורנו בירושלים בערב י"ג באייר תשע"ז
מאת יהודה ליבס

ביני לבין חוה פנחס-כהן שוררת ידידות רבת שנים, שעוד ניזונה גם משיריה הרבים והיפים, וגם מכתב העת דימוי שבעריכתה, ששימש לי אכסניה למאמרים אחדים, ביניהם גם כאלה שעוררו מחלוקת, וחווה עמדה בתוקף על פרסומם, גם כנגד לחצים לא פשוטים. הערב בחרתי לקרוא ולהעיר על השיר הבא, מספר השירים החדש (עמ' 44 בספר):

הלילה לא שכב אתי איש
אבל אכלתי מפרי הגפן הנכרית מתוקה
ממליחות החוף והקרבה אל הים.
על הדרך הקדמתי צפור שוכנת
בעץ התות בחר, ואכלתי

אכלתי גם תאנה נכרית שנעמה לי
ורק כאן מצאתי פלפלים ארזים
בלהבה תלויים בשרשראות
בחר של סבתא סמוך למשקוף
מה אעשה ואיני נשמעת לזמן ולמרחק.

באתי באחור לבקש על היקר
והמפר שמות מקומות
כמו סקופיה או ביטולה
מעירים את ג'ני ממקומה.

כרגיל אצל חוה גם זה שיר חזק, והוא מעורר את הנפש לבקש באיחור על היקר והמוכר שנעזב בחו"ל, המתואר כאן בתמונות מושכות את הלב. אך גם אי-נחת מתעוררת אצלי לנוכח נוסטלגיה משכרת וקצת משקרת זו, כלפי הגלות. נוסטלגיה מעין זאת, שנשמעת הרבה בקרבנו ונעוצה כנראה בנשמה הישראלית, עולה גם משירים אחרים בספר זה, כגון בתיאור יעקב ועשו (עמ'

10). אך יש לציין שגם המשוררת עצמה איננה שלמה אתה ומביעה כאן יחס אמביוולנטי כלפי שורשיה שבגלות. כך גם באופן גלוי, כגון בצירוף האוקסימורוני 'פרי הגפן הנכריה המתוקה' (באיזכור הפסוק, יר' ב, כא: וְאֶנְכִי נִטְעַתִּיךָ שׁוֹרֵק כְּלֵה זָרַע אֲמַת וְאִיךָ נְהַפְכֶת לִי סוּרֵי הַגָּפֶן נְכַרְיָה), ובדומה לכך גם בהמשך: 'תאנה נכריה שנעמה לי', וכן בלשון ההתנצלות 'מה אעשה ואיני נשמעת לזמן ולמרחק', ובעיקר בשורה הראשונה של השיר, המבהירה שבמקום זה אין זיווג וגאולה לא אישית ולא לאומית. אך את דברי עתה, שצריכים להיות קצרים, בחרתי להקדיש דווקא לרמזים היסטוריים סמויים שמלמדים לדעתי שבעיקרו של דבר קסם הגלות מקסם שוא הוא.

חווה פנחס היא ממוצא בולגרי, והבולגרים ידועים בחיבתם לארץ מוצאם, והם רגילים להדגיש שממשלת בולגריה שמרה על שלום יהודיה בזמן מלחמת העולם השנייה, ולא נענתה לדרישת הגרמנים, בעלי בריתה ושליטיה, להסגירם לידם. אבל גם בתמונה 'יפה' זו יש פגם, כי בולגריה שלטה אז גם בתרקה ובמקדוניה, ואת יהודי ארצות אלה דווקא כן הסגירה לנאצים להשמדה, בבחינת חסד לאומים חטאת. ויש לציין שהשיר שלפנינו עניינו דווקא ארץ מקדוניה, שבה נמצאות הערים הנזכרות כאן בשמן: סקופיה וביטולה.

לערים אלה, המתוארות כאן כמעוררות ומטלטלות, נודע גם מקום בתולדות המשיחיות היהודית. העיר סקופיה ידועה כמקום מותו וקבורתו של נתן העזתי, נביאו של שבתאי צבי, והעיר ביטולה מפורסמת אולי פחות בהקשר זה, אך היא נזכרת, בשמה הקודם מוֹנְסְטִיר, כמקום ששהה בו שלמה מלכו בעת שיא תנועתו, וממנה שלח איגרות אל סלוניקי לר' יוסף טאיטצק, ואולי שם אף כתב את ספר הדרשות המפואר שלו, ספר המפואר (על דעה זו שהיתה שלטת במחקר חולק עתה מוטי בנמלך בספרו החדש על שלמה מלכו, והוא מציע שכתב היד של ספר המפואר נשלח לסלוניקי, ללימוד ולהדפסה, לא ממונסטיר אלא מאיטליה).

את שני אלה אין לכנות משיחי שקר, כי חותם האמת שבלבם ניכר במעשיהם, אף אם אין זו האמת לאמיתה, שהיא חותמו של הקב"ה לבדו. אך מכול מקום את הגאולה לא הביאו. שלמה מולכו חזר ממונסטיר אל איטליה

וסופו שהועלה שם על המוקד (ר' יוסף קארו, אגב, היה מלא הערצה וקנאה על סופו זה של מלכו). ונתן העזתי, שראשיתו בעזה שבארץ ישראל, יצא ממנה לנכר ומת כאמור באדמת סקופיה. שם על מצבתו צוינה שנת מיתתו, ת"ם לפ"ק (1680), באמצעות הפסוק 'תם עוונך בת ציון', אולי ברמז לכך שגם אם עתה תם העוון, הגאולה האמיתית עוד מחכה בציון, שאליה אולי צופה ומשקיף נתן ממקום קברו בסקופיה, שפירוש שמה ביוונית הוא מִצְפָּה, מעין מאונט סקופוס, הר הצופים, שממנו משקיפים על מקום המקדש בירושלים, עין לצין צופיה.